

Ægteskabelige og uægteskabelige forbindelser i 1600-tallets Odense

Af
Ole Nederland

Trolovelse

»Når Gud vil, hun bliver mands værd og i ægteskab forsynet,« er et udtryk om unge ugifte piger, der kan findes i bøgernes værgemålssager (7/11–31). En anden vending, brugt om Fabian Jensens to søstre, var at være kommet »i mands vold« (16/1–71).

Garveren Zacharias Kihne havde ægtet en enke med to børn, en dreng og en pige, og lovede fortsat at stå dem i faders sted – drengen at sætte til et ærligt håndværk og pigen »at beholde, om det Gud så behager, indtil hun ved ægteskab kan vorde forset« (23/1–71).

I 1674 skiftede Ejby Mølle ejer. Dens indehaver havde været Karen salig Christian Lunds, enke efter professor Christian Hansen Lund. Niels Pedersen Koch var interesseret i møllens overtagelse, og en kontrakt blev kædet sammen med trolovelse mellem Karens søn Cort og Niels' datter Anne.

Niels selv sendte i god tid bud til Karen Lunds, så de sammen kunne udfærdige en kontrakt. Men lige før de skulle underskrive, spurgte Karen sin søn, »om hand ville haffue Niels Kochs daatter Anne« – og forlangte, »at han skulle sige till nu, at han iche siden skulle sige, at nogen nødde ham dertill«. Da lo Cort og sagde, at han jo tidligere havde talt med pigen. Svaret var ja.

Herefter spurgte Niels Koch sin datter, »om hun ville haffue Cort Christiansen, at hun iche siden skulle sige, at hun bleff nød dertill«. Også hun svarede ja. Derpå gav de to unge hinanden deres hænder, og Karen ønskede dem lykke og velsignelse. Siden, da trolovelsen blev indgået, var det også efter pigens fri vilje; »ingen saae hun enten gred eller klaget sig« (1/6–74).

Den sidste bemærkning havde sin særlige grund, og hen på sommeren blev der på ny røre om kontrakten. Blandt de tilsatte vidner var Niels Madsen, som berettede, at han nogen tid før sidste faste havde stået i Niels Kochs gård og savet brænde. Koch selv opholdt sig i nærhe-

I fortsættelse af sidste års udpluk fra Odenses tingbøger skal det efterfølgende handle om parforhold, med eksempler fra perioden 1606 (første bevarede bog) indtil 1675. Transskriptionerne fra hele denne periode er tilgængelige i Odense Stadsarkiv på Klosterbakken og i Landsarkivet for Fyn. Selv om der findes meget andet arkivmateriale fra perioden, er det først og fremmest tingbøgerne, der giver liv til personer og lokaliteter. Dateringerne i det efterfølgende leder direkte til de respektive kildsteder.

den, og da kom datteren Anne ud og sagde grædende til sin far, at nu var Cort Christansen og hans mor kommet og ville have hendes ja.

Niels spurgte, hvorfor hun græd, og Anne svarede, at hun ikke ville have Cort.

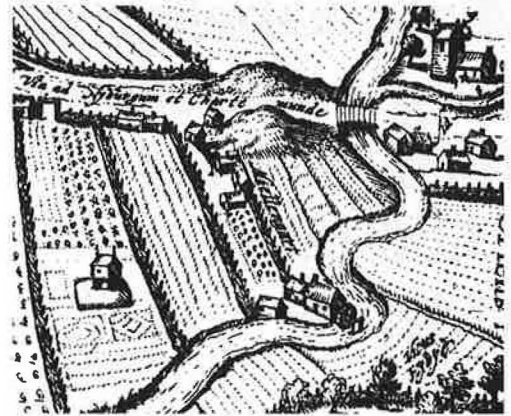
Men Niels stak hende to ørefigner og beordrede hende ind, så Cort kunne få, hvad han var kommet for. Derefter tvang han hende gennem døren ved at skubbe hende. Flere vidner bekræftede, hvad der var fortalt, og helt så problemfrit som tidligere berettet er trolovelsen så ikke gået for sig (31/8–74).

Brylluppet

Ægteskab var tilværelsens mening, og hvad enten bruden var indforstået eller ikke, har bryllup været en begivenhed, der spurgtes vidt og bredt. Men ingen steder findes en beskrivelse af den del af brylluppet, som er foregået i kirken. Biskop Engelstoft gør i sin Odensehistorie (1880) opmærksom på problemet: på baggrund af sine egne studier vidste han ikke, om 1600-årenes bryllupper var kirkelige. Et eksempel nedenfor viser, at i hvert fald nogle af dem har været det.

Brude med velbeslåede forældre havde fået løfte om en opredt seng (28/7–73), og ofte varede et bryllup i brudens hjem flere dage. Rasmus Skrædder kunne i september 1631 ikke deltage i en synsforretning, fordi han var bedt til bryllup søndag og mandag (5/9–31). Oplysningen stemmer med en angivelse om brylluppet for Detlev Koppers datter. Her havde Diderik Instrumentist lovet at opvarte (spille), men det fortælles, at han »allerede den første bryllupsdag« var kommet i klammeri med værtens sønner. Derfor kom han kun til at musicere 2–3 timer, hvilket resulterede i, at Detlev måtte skaffe sig en ny musikant (23/9–67).

Forud for bryllupsfesten skulle breve sendes ud – vel at mærke når værtsfolkene kunne skrive og gæsterne læse. I 1674 stod en datter fra Tanggård (Ubberud sogn) for at skulle giftes, og Corne-

Ejby Mølle syner ikke af meget på Brauniuskortet 1593. Professor Christen Hansen Lund var indtil sin død 1672 dens ejer, og møllen indgik i en trolovelseskontrakt med hans søn to år senere. På udsnittet ses også Nyborgvej over Åsum bro.

lius Poulsen i Odense sendte bagefter regning til værtinden; det var ham, der havde skrevet bryllupsbrevene (30/11–74).

I 1675 gav kongen bestallingsbrev til Søren Marchursen i Odense om at være bedemand. Han skulle efter privilegiet være den, der inviterede til alle byens trolovelser, bryllupper og begravelser (23/8–75). En sag senere på året viser, at hvervet har været stærkt eftertragtet; i november rejste Søren sag mod Christen Christensen Bager, Mads Knudsen Slagter og Mads Lindegård, der alle havde understået sig i, mod hans vilje, at påtage sig lignende forretninger. Underforstået har bedemandsbestillingen været et gammelt frit erhverv. (29/11–75).

Nikolaj Orgelmester ved Skt. Hans Kirke havde portrætmaleren Jokum Madsen som lejer i sin gård, og da Jokums datter skulle giftes, var Nikolaj bedt om at spille både i kirken og bagefter hjemme i gården. Jokum skyldte også Nikolaj for husleje, og derved blev den samlede regning på 41 rigsdaler, som måtte opkræves ad rettens vej (14/7–73).

Foruden spillemandsmusik hørte god mad og drikke til en fest. Da handelsmanden Diderik Sachmand efter bevilling fra

Bruden ledsages til
brudeseng. Efter Joh. de
Brunes, Amsterdam
1636.

Skt. Knuds Kloster lod drage vod i åen, var det for at skaffe fisk til steddatterens trolovelsesgilde (14/9–68).

Flere vidner gav ved anden lejlighed oplysninger om et betydeligt varekøb til fest hos Hans Caspersen Mule – deriblandt 3 tønder tysk øl, som alle skulle indtages, når Anne Thomasdatter stod brud (10/4–26).

Når brylluppet var forestående, gjorde brudens forældre sig umage for, at datteren kunne tage sig smuk ud. Havde man ikke selv råd til et kostbart udstyr, kunne man låne sig frem. Oluf Mortensens hustru Eleonora rejste i 1675 sag mod Margrette Søren Marchursens (datter af den senere bedemand), der nogen tid i forvejen havde lånt »2 Rad Runde perler« at smykke »en brud« med. Åbenbart har Søren også inden sin bestalling virket i hvervet. Perlerne var ved lånet forseglede, og raderne så lange, at de kunne „Naae omkring en fuldkommen Quindes hals“. Men da det fine smykke kom tilbage, var seglet gået af, og der manglede et antal perler svarende til to fingersbredder (15/2–75).

Nogle var så heldige at blive bedt til bryllup i andre byer. Det gjaldt Anders Andersen i Odense, som var med til en fest i Svendborg og »var i salen fra maaltidet var begyndt og til om natten kl. 12«,

dog med den undtagelse, at »baade han og andre af og til passerede indgangsdøren paa vej ud eller ind«. En tjener, som var taget med Anders, fulgte bagefter sin herre til et logi i byen, hvor han efter midnat måtte drage den trætte bryllupsgæsts støvler af (21/9–36).

Letfærdige kvinder – og mænd

Helt var man ikke uden for kontrol ved valg af kvindelig livsledsager. Kurt Pottemager havde trolovet sig med Anne Jensdatter, der tidligere som hore var kagstrøget på Fisketorvet. Sagen var alvorlig, for en trolovelse havde bindende kraft, og Kurt måtte stå til rette og miste sit borgerskab – dermed alle de rettigheder, byen kunne tilbyde. Gik han videre og også ægtede pigen, ville han straks blive dømt til at rømme byen (9/3–35).

Odense havde sine skøger, og øjensynlig holdt de til i byens udkant. En af de små sidegader til Vindegade var Skøgestræde (som ikke ses medtaget på Brauniuskortet 1593); dets navn har været meget uofficielt, for når løsagtige piger blev opdaget, forvistes de af byen, sådan som det skete for Maren Olufsdatter. Maren havde tidligere én gang været anholdt og var dømt til at rømme, og da

Fru Sofie Brahe i sit 14. år 1602. Tegnet af N. H. Hansen efter maleri på Rygård.

hun alligevel blev boende, fik hun på bytinget trusler om tugthus, hvis hun ikke straks forsvandt (4/7-36).

Niels Krudtbrænders datter havde for letfærdigheds skyld lovet at rejse af byen og ikke komme igen inden år og dag (1 år + dato). Men nu var hun igen antruffet ved sin gamle bestilling og blev denne gang sendt til tugthuset i København (25/4-36).

Karen Nielsdatter, født i Pårup, indrømmede at have ladet sig beligge tre gange – første gang af en mand, der boede i Torpe, anden gang af en kræmmer-svend og tredje gang af en karl hos handelsmanden Knud Lauritzen. For den sidste gang havde hun søndagen i forvejen stået offentligt skrifte i kirken. Nu blev hun desuden dømt til pisk ved kagen på Fisketorvet (17/9-38).

Lejermål

Ét var omgang med skøger, et andet be-

gået lejermål (kønsligt samkvem uden for ægteskab). Taksten for det sidste var i mange år fast: 12 rigsdaler fra den mandlige part og 6 fra den kvindelige. – Fabian Jensen lovede efter et lejermål at lægge penge ud for sin partner, Margrethe Hansdatter, og havde en skriftlig aftale med hende om, at det ville ske, når hun havde udstået kirkens disciplin – stået skrifte under gudstjenesten. Byfogeden, som var kongens forlængede arm, mente, at hele beløbet burde tilfalde ham, men kærneren varetog Odenses interesser og krævede den ene halvdel som sædvanlig lagt i byens kasse (22/3-69).

Det skete jævnlig, at en besøvet pige ikke kunne betale sin bøde, og tilsyneladende kunne nåde da gå for ret. Anne Hansdatter ejede kun 2 sletdaler, hvad Lauritz Grovsmed og Hans Pottemager i retten bekræftede. Hun synes derefter at være sluppet for resten (27/4-40).

Rasmus Lunde, som var en gift mand, avlede 1639 et barn med en »tåbelig« pige, datter af Mikkell på byens Frihed. I dette særlige tilfælde var straffen ubønhørligt streng: tvangsarbejde i Bremerholms jern i København – dog på åremål (8/4-39).

Pottemagerlærlingen Terkel Mortensen havde begået lejermål med den førnævnte fattige Anne, men havde ikke betalt sin bøde. Her brugte byfoged og kærner en almindelig taktik under medvirken af Terkels mester: to udmeldte mænd kom på besøg i værkstedet hvor han var lærling og forbød udlevering af lærebrev, før al gæld var betalt (27/4-40).

Da den ugifte Margrethe Madsdatter var blevet »skrøbelig« (frugtsommelig), indfandt Christen Bisp og Oluf Slagter sig for at arrestere hende – vistnok fordi hun ikke tidligere villigt havde opgivet, hvem barnefaderen var. Hun udlagde da væver-svenden Anders Løg, fra hvem byfogeden og kærneren derefter krævede lejermålsbøder. Faldt pengene ikke inden 15 dage, ville han blive straffet på kroppen i fængsel og jern.

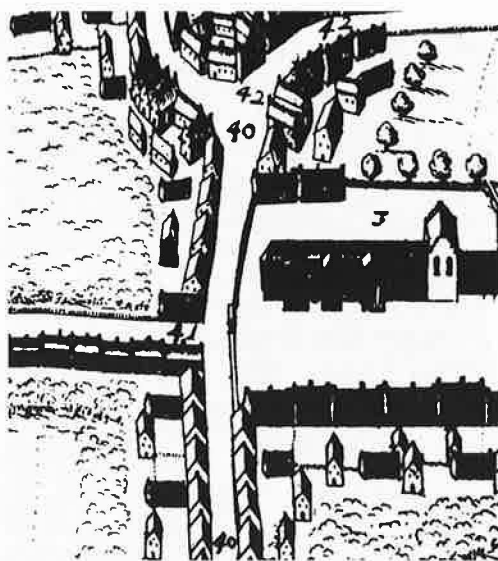
Men om den rigtige far virkelig var Anders, må have været tvivlsomt. An-

ders' egen far mødte i retten og bad om udsættelse. Hvis dommeren ville lade ham vente, til Margrethe blev forløst, kunne man jo se, om Anders virkelig var den skyldige. I så fald var han villig til at betale bøden. Eneste mulige forklaring synes at være, at faderen ville kontrollere den nyfødtes udseende og bruge det som bevis (12/9–70).

Men det var vanskeligt at befri sig for anklage fra en besøvet jomfru. Herskabet på Brobygård lod sigtelse rejse mod Mads Gommesen i Skt. Jørgensgård, som var beskyldt for at have krænket tjenestepigen Birgitte Madsdatter. Lejermålet var anmeldt til både præst og herskab, og der forelå skriftlig attest både fra hr. Niels i Vester Hæsing og hr. Dines i Sønder Broby. Men Mads forsikrede »ved Høyste jurament«, at han aldrig havde haft det mindste med Birgitte at bestille. Benægtelsen ved ed må have sået stærk tvivl hos dommeren, som forsigtigt udsatte sagen flere gange. Det blev foreholdt Mads, at hans eneste udvej var at tage 12 medseds mænd, der kunne garantere hans uskyld. Men den udvej var reelt en blokering af de videre muligheder, og sagen endte da også med dom om bødebetalning inden 15 dage (27/10, 17/11 og 24/11–73).

Det var tilsyneladende ikke aldeles ligegyldigt, hvor i byen et lejermål havde fundet sted. Unge Hans Jørgensen havde begået sit på Skt. Hans Klosters område, og ved sagens behandling på bytinget kunne han bevise at have betalt bøde til amtsskriveren på klostret. Da han faktisk fremlagde en seddel fra skriveren, dømte byfogeden, at »efterdi Hans Jørgensen selv stændig er, lejermålet på Skt. Hans Klosters grund at være begaaet, beviser og derhos med bevis fra Jens Eriksen på trykt papir til ham derfor bøderne at have betalt, vidstes ham ikke videre at tilkende«.

Logisk set skulle så også lejermål i private haver være tvivlsomme bødeobjekter for byen – haver hørte ikke uden videre under Friheden –, men det afgørende har utvivlsomt været, at bøde-

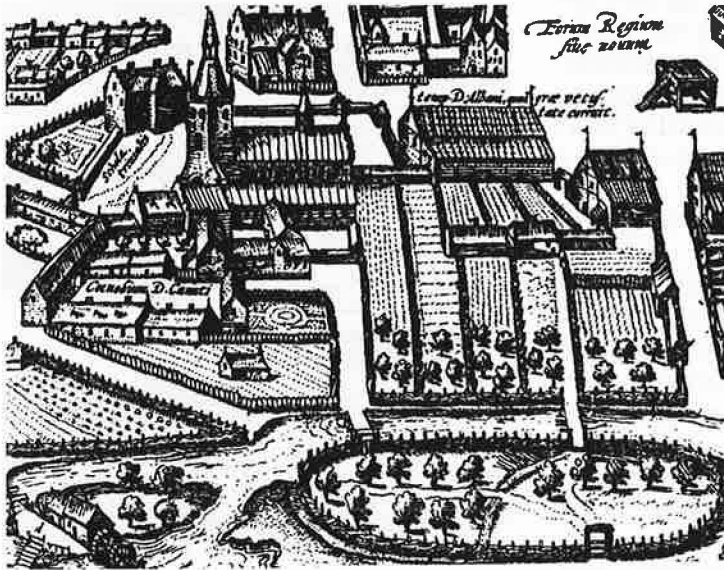
Jokum Madsen Kontrafejer har utvivlsomt tjent pænt på det storslåede epitafium (nu i Vor Frue Kirke), som han malede til Jørgen Hansen i Nedergade 1673. To år senere fik Jokum råd til at købe et hus, han før kun havde været lejer af, i rækken syd for Skt. Hans Kirke, med vestgavlen mod klosterets grund. Kortet er sydvendt; nr. 40 er Nørregade, nr. 41 Skulkenborg (Resen)

betaling i Hans Jørgensens tilfælde var sket (1/1–75; se også artiklen i Fynske Årbøger 1998, s. 9).

Det ombragte barn

En januardag i 1632 havde borgmester Jørgen Mogensen og seks rådmænd indfundet sig på bytinget og dermed markeret, at en alvorlig sag stod foran sin afgørelse.

Af byens hæfte førtes et kvindfolk ved navn Mette Poulsdatter, som var anklaget for »i fjelster og skjul« at have født et barn, der straks efter var gemt i et skrin. Men fødslen havde fundet sted, uden at Mette på noget tidspunkt havde givet til kende, at hun var svanger; først senere var barnet fundet, men dødt. En uge inden tingmødet havde vidner på rådstuens mandagsmøde fortalt, hvad de

»Skt. Knuds Klosterå« var i 1668 så fiskerig, at Diderik Sachmand bad om lov til at drage vod efter fisk til sin steddatters fæstensøl (14/9-68) (Brauniuskortet 1593).

vidste, og Mette nødtvungent bekendt sin brøde.

Mette var tjenestepige i Korsgade hos rådmænd Hans Brun, hvis hustru, Maren, klart huskede en bestemt episode 4. juledag om aftenen. Mette skulle »give mad op til bords«, men havde beklaget sig til en anden pige over »kneb i hendes bug«. Hun havde været nødt til at gå lidt udenfor i gården, så det måske ville gå over, og pigen var bedt om at være den, der rettede maden an imens. Men senere kom Mette tilbage i køkkenet, hvor hun satte sig, og da Maren Bruns i det samme kom forbi og opdagede, hvor dårlig hun så ud, spurgte hun, hvad der var i vejen. Mette svarede igen blot, at hun havde fået kneb i bugen, og føjede til, at det ikke længere var så slemt.

Andendagen om morgenen satte Mette sig da med de andre piger i stuen og spandt; men da de senere lavede mad til folkene, bemærkede Maren Bruns igen, at Mette ikke lignede sig selv. Hun spurgte hende, hvordan det var fat. Af hele hendes adfærd kunne Maren ikke tro andet, end at hun havde fået et barn. Var det ikke sandt?

– Gud forbyde det, svarede Mette.

Men siden gik Maren sig en tur i går-

den og fik øje på noget blod i sneen. Da hun igen kom ind, kaldte hun Mette til sig og gentog spørgsmålet, hvorpå Mette atter – flere gange – svarede nej.

Nu bad Maren den anden pige gå ned i kulkælderen og se efter, om der skulle være var noget mistænkeligt. Men pigen fandt intet. Derimod var hun kommet til at tænke på, at Mette plejede at have et skrin stående i vinduet i stenstuen. Det skrin befandt sig ikke længere på sit sædvanlige sted, men bag en kiste. Og da hun gik hen og løftede lidt på det, mærkede hun tydeligt, at det var tungere, end det plejede at være.

Maren Bruns bad Mette gå med ind til skrinet og fortælle, hvad der lå i det. Også her svarede Mette først undvigende, men da Maren nødte hende til at læse op, kom sandheden for en dag: der lå det lille døde barn.

På rådstuen havde Mette allerede tilstået alt. Fødslen var sket om aftenen mellem klokken 7 og 8. Hun havde været aldeles ene, og ingen vidste, at hun skulle føde. Hendes plan havde været at gemme barnet og derefter ved førstgivne lejlighed tage det med sig hjem til Fraugde Kærby, hvor hendes forældre boede. Her ville hun se sit snit til at begrave det.

Men desuden havde hun for rådet bekendt, at barnet ikke var hendes første; hele to gange tidligere havde hun født, men de forrige børn »var ved en fader« – øjensynlig en slags undskyldning, som skriveren har formuleret uklart.

Annike Fostermoder (jordemoder), Else Meinertsens og Maren Bruns svor, at de ved omhyggelig undersøgelse af det lille barn havde fundet det fuldkomment og fuldbåret. Annike tilføjede, at hvis Mette ved fødslen havde haft en kvinde i nærheden, var den nyfødte uden al tvivl forblevet i live.

Alle kendsgerninger talte således imod Mette, og på bytinget trådte fogedsvennen og kærneren frem på kongens og byens vegne og krævede hende dømt til døden.

Mette blev spurgt, om hun for denne sin misgerning ville stå sin ret, »da det jo nemlig er langt vigtigere i dette liv at lide en timelig straf end i det andet liv at skulle straffes i al evighed«.

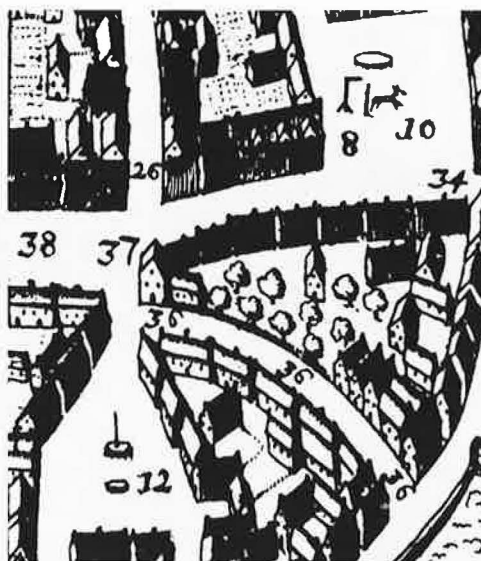
Skriveren fortabte sig aldrig i følelser og registrerede i al korthed Mettes svar: at hun gerne ville dø og lide for sin forseelse. Tingbogslæsere må selv supplere med elementær psykologi efter behov.

Så spurgte dommeren Mettes stedfader og broder fra Fraugde Kærby, om de havde noget at indvende til dommen, hvortil stedfaderen svarede nej.

Alle præmisser blev derefter nok en gang opregnet før den endelige dømsafsigelse, og til sidst blev de pårørende igen spurgt, om de ønskede appel. I så fald ville der blive givet Mette en livsfrist så længe; men til gengæld måtte hendes to slægtninge svare med deres liv, hvis hun undslap.

Stedfaderens svar var, at han ikke ønskede appel; dog ville han bede, om det kunne tillades Mettes lig at blive begravet i Sortebrødre Kirkegård – hvor et hjørne tilsyneladende stadig brugtes til henrettede, der var taget til nåde.

Ønskets synes at være opfyldt (23/1–32).

Mens bytinget befandt sig på sit gamle sted ved Fisketorvet (12) – og tilsyneladende også efter flytningen 1669 – stod kagen til afstraffelse af løsagtige piger her. Ved indflytning i det nye tinghus rejstes der også en kag på Flakhaven (8) (Resen, ca. 1670).

Det overvågede ægteskab

I 1672 blev Mads Thomsen idømt lejemålsbøder for at have besøvet sin hustru inden ægteskabets indgåelse. Kærneren kunne nok tælle til 9, og fødtes det første barn for tidligt, var alt ikke, som loven krævede, og lejemålsbøder blev afkrævet (28/10–72).

Eksemplet viser, at ægteskabet var under stadig overvågning, og at det sagtens kunne give problemer. Men naturligvis har en del ægteskaber været vellykkede; her meddeler tingbøgerne blot ingenting. I andre tilfælde må ægtefællerne til gengæld have levet som hund og kat. Ellers ville Gert Bartskaers hustru ikke have indkøbt gift og overvejet at tage livet af sin mand, der senere blev henrettet som morder. Hendes eget anslag mod ægtefællens liv blev taget i forsvar af gode folk: giften var ikke indkøbt på apoteket, og hun havde ikke gjort alvor af sin eventuelle hensigt.

Bartskaererens egen morderiske ger-

Et frugtbart hjem. Træsnit ved kunsthistorikeren Havard fra det 16. århundrede. En statistik over familiernes børnetal i 1600-tallets Odense viser et gennemsnit på kun 3,4 (se Fynske Årbøger 1999, s. 28).

ning var anmeldt af bartsværkonen selv, hvorefter Gert blev sat i fængsel, men brød ud af både det og af jernet, som han derefter – begge dele – sønder slog. Som resultat af alle onde gerninger blev han dømt til at have forbrudt »sitt lifff och hals«. (7/11 og 28/11–25). –

Også Maren Mads Bogenses ægteskab gav problemer: Maren anmeldte blå slag over venstre arm og blod i håret, som stammede fra overfald af hendes mand og var synet af to skræddere til brug for et sagsanlæg (30/5–36).

Ægteskabsbrud forekom, som da Elsebeth Sinkelmagers fik sin sag for retten, »eftersom ord og rygte gik«, at Niels Christensen i Overgade var far til hendes sidste barn. Barnet var undfanget og født, mens hendes ægteviede mand, Hans Jørig, i lang tid havde været bortrejst. En klejnsmed og en bager blev udsendt for at få Elsebeths egen tilståelse, og Elsebeth indrømmede omsider sagens sammen-

hæng: jo, det var rigtigt, at Niels var barnets far (2/6–69). Derefter rejste fogedsvenden og kæmneren i forening sag mod hende, og Elsebeth måtte møde i retten og betale sin bøde (22/11–69). Endnu et halvt år senere var pengene ikke betalt, og den anklagede – og hendes mand! – fik dom om betaling inden 15 dage. Kom pengene ikke i kassen, ville de blive inddrevet ved konfiskation – den såkaldte »namsdom«.

Skarpretterens ægteskab

Et atypisk ægteskab må man tro, skarpretter Christoffer Falkenhagens og hans kones var.

Skarpretteren var tredje generation i bestillingen. Hans far var mester Zacharias Danielsen Falkenhagen, og hans farfar mester Daniel Falkenhagen. De to sidstnævnte boede tæt ved Vesterport i

Hurtigt nyt giftermål. Enken bortfæstes i den ene ende af kirken, mens hendes forrige husbond begravnes i den anden (Hans Burckmair). Helt så hurtigt er det næppe nogen steder gået for sig, men satiren ramte også i Odense, hvor gæstgiverenken Lisbeth ikke var sen til at indlade sig i nyt ægteskab, da hun fik chancen med en løjtnant.

et lille hus, som byen havde stillet gratis til rådighed. Da Daniel i 1668 var skudt i et opgør ved Vesterport og huset lagt øde, blev Zacharias et års tid hans vikar, og så samvittighedsfuldt udførte han sit arbejde, at borgmestre og råd ikke betænkte sig på at vælge ham som efterfølger. For god ordens skyld måtte han dog modtage et skudsmål, som overraskende nok blev tinglyst på bytinget (ikke, som vanligt, på rådstuen). Otte dannemænd bekræftede samstemmende, at Zacharias var barnefødt i Odense af ægte forældre; hans far var mester Daniel, hans mor Elisabeth Lorentzdatter, begge nu i Herren hensovede. Videre atterstedes det, at Zacharias var korrekt avlet i det hellige ægteskab, han havde under sin opvækst skicket og forholdt sig kristeligt og vel, og der var alt i alt ingen plet at sætte på den duelige mand, som derfor kunne anbefales til skarpretterhvervet (23/5–70).

Men allerede i 1673 var mester Zacharias død og efterfulgt af sønnen Christoffer, hvis skudsmål ikke er kendt. Derimod vides det, at han ved flere lejligheder optrådte som naturlæge. Skal man tro en patient fra Søby, var annæmmelsen af Kristi legeme og blod – en uautoriseret nadver – den afsluttende del af hans behandling (3/9–73). Trods denne tilsyneladende fromhed var Christoffers private levned næppe så pletfrit som faderens, hvad det følgende synes at vise:

Nogen tid efter pinsedag 1673 sad toldbetjent Jacob Borch i Vestergades toldstue, som var indrettet i gadehøjde i selve Vesterport. Korporal Amy Lappely var på besøg i stuen til en snak, og lidt efter kom også korporalens hustru, Anne, og deltog i samværet. I det samme sås et ansigt mod ruden. Det var Christoffer Falkenhagens, og også han havde sin hustru med.

Men netop disse fire havde ved flere

En vigtig del af historien om Christoffer Falkenhagen udspiller sig i Vesterports toldstue, der var indbygget i porten for enden af Vestergade. Skarpretterens lille hus lå tætved (Braunius).

lejligheder haft svært ved at forliges, og skældsordene, der udslyngedes imellem dem, var ikke for sarte sjæle. Ved dagens besøg begyndte Anne Lappelys straks på sine personligheder og råbte til skarpretteren, at han var en skælm og en rakker. Begge dele var grove fornærmelser; en rakkers arbejde var at flå heste og kreaturer, og noget så lavt nedlod en respektable skarpretter i Odense sig ikke til.

Men også skarpretterkonens tunge var raspet, og med høj stemme slyngede hun frimodigt et »bugsørster!« (bugsøster/medfrille) efter Anne, hvorefter Anne uden betænkning gav igen med et »Rak-kertæve«.

Så var det skarpretterkonens tur, og for at sikre sig, at hun havde taget munden fuld nok, insinuerede hun, at skarpretteren ofte havde haft med Anne Lappelys at bestille »op till hendis baggerofuen«.

Hermed var grænsen for Amie Lappely og hans kone nået. Sagen kom for retten – men med fortsatte beskyldninger fra begge sider. Både sagen og dens personer må have været lidet attraktive for tingets tilhørere, og det var vanskeligt for

dommeren overhovedet at få nogen til at vidne; adskillige gange efterlyste han forgæves med høje råb tilhørere, der kendte noget til historien. Da trådte endelig Jacob Toldbetjent frem og erklærede sig villig. Beretningen, som den hertil er gengivet, baserer sig i store træk på hans udsagn.

Derefter fulgte Anne Lappelys fuldmægtige, som henvendte sig til skarpretteren. Ville Christoffer vedstå at have begået hor med Anne Lappely?

Og det ville Christoffer. Alt hvad han havde hørt i tingsalen var på enhver måde sandt, påstod han.

Man ser for sig de mange tilhøreres vidt åbne øjne. Anne sad kønt i det og kunne nu vente et skudsmål som løsagtig kvinde.

Netop det var, hvad advokaten bad dommeren om lov til. Der var mænd parat, som kunne have afgivet deres vidnesbyrd. Men dommeren afslog. Et skudsmål var rådstuens sag, og han »torde sig Jche vnderstaae« at foretage noget imod loven.

Derefter blev sagen opsat, men på et følgende møde forelå skriftligt vidne fra Åsum herred, hvor en mand fra Søby havde afleveret sin beretning om, hvad han hørte, da han en dag efter pinse havde været patient hos mester Christoffer.

Mens han lå til behandling for sin sygdom, havde han tydeligt opfattet, at Anne Lappelys stod uden for skarpretterens dør og skældte Christoffer for en rakker og højlydt undsagde ham. Ved samme lejlighed havde hun kaldt Christoffers hustru en rakkerhore, og da Anne havde opfattet, at der lå en patient derinde, som skulle modtage Kristi legeme og blod, råbte hun, at han i stedet skulle annamme død og djævel.

Søbys sognepræst og degn havde underskrevet patientens vidnesbyrd til herredstinget og som tillæg udfærdiget en formening om, at når Amies hustru havde beklippet Christoffer og hans kone på deres ære, burde hun også selv være ramt på sin. Og videre: Når hun havde optrådt som foragter af Gud egen lov og kirkeor-

dinansen, burde hun uden skånsel straffes for helligbrøde.

Sagen blev igen opsat, men i oktober trådte Anne Lappelys fuldmægtige frem og genoptog sit forsvar af klienten. Skarprefteren havde kastet smuds på Annes ærlige navn og rygte, mente han. Samtidig afviste han alle ærekrænkelser imod hende – og konkluderede, at Christoffer var en løgner. I sine videre angreb fik han sagt flere væsentlige ting om selve æresbegrebet og om skarprefterens anseelse i samfundet (her i tillempet form):

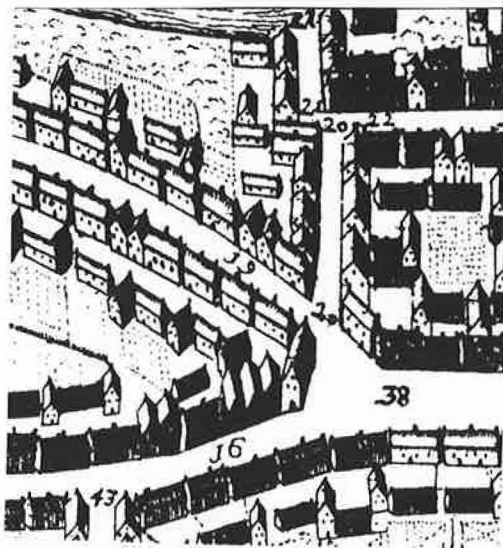
– Han er en sær (særlig) mand af profession. Men om ordet løgner overhovedet kan være nogen til fornøjelse, er tvivlsomt. En skarprefter ejer jo nemlig selv ingen rigtig ære og kan altså heller ikke skælde andre på deres. Ikke desto mindre har Christoffer forsøgt at berøve Amies kone – og dermed også hendes små børn – deres ære, og da ære og liv er ligeværdige begreber, ses det ikke rettere, end at Christoffer bør straffes på sin hals!

Herefter overlod Christoffer det til en medborger at rette nye beskyldninger mod Anne. Kong Christoffer af Bayerns stadsret blev bragt i erindring, for ingen kunne nægte, at Anne Lappelys selv havde brugt ukvemsord mod skarprefteren og hans kone. Derfor burde hun som straf betale bøder på 40 mark til alle, hun havde fornærmet. Det måtte også kræves, at hendes gods blev forbrudt til kongen.

Det var svært for dommeren at træffe en rigtig afgørelse. Flere gange opsatte han sagen, men besluttede til sidst, at den del, der angik Annes fornærmelser, jo slet ikke kunne pådømmes af ham; æressager var landsretssager. Og den anden del – at Anne skulle have vist foragt for Guds ord og kirkeordinansen – forelå der ikke holdbare beviser for; på det punkt skulle hun være frikendt.

Sagens videre gang demonstrerede, hvilken ømtålelig affære sager om ægteskabet kunne være. Den foreløbige afslutning kom sidst på året, da Christoffer fik en endelig dom om at rømme byen.

I første omgang rettede Christoffer sig

Pengene ynglede for handelsmanden Jørgen Hansen i Nedergade, og i 1670'erne var han en af byens største skatteydere. Hans gård lå på hjørnet af Nedergade (19) og Påskestræde (20), og i 1674 tilkøbte han afdøde Rasmus Gaas' nabogård med tilhørende krambod (2/3–74) (Resen).

ikke efter afgørelsen og måtte to år senere have flere gentagne domme om at forsvinde.

Først derefter rejste han (15/9–73 og 20/12–75 m.fl.).

Skilsmisser

Skilsmisse var en sjældenhed. I 1632 havde Søren Sørensen fra Etterup og hans hustru, Karen Hansdatter, været til mægling i domkapitlet, hvor de blev »sammenkendt«. Samme dag lod Karen to mænd tilbyde Søren, at hun efter dommens indhold gerne igen ville blive hos ham og i alle måder omgås ham, »som en ærlig dannekvinde bør gøre imod sin ægteviede mand«. Det betød, at hun igen var villig til at søge »værelse og tilhold« hos ham.

Derefter opsøgte Søren, så også hans svar kunne høres, men Sørenes stilling var klar: Karen måtte for ham være, hvor hun

ville. Selv ville han efter denne dag ikke befatte sig med hende i nogen måder.

Sagen sluttede med optagelse af tingsvidne, hvilket betød færdig behandling (27/2–32).

I 1673 havde Emerence Danielsdatter indgivet ansøgning til stiftamtmand og biskop om behandling ved førstkommande tamperret af hendes ønske om skilsmisse. Hendes mand var rejst fra hende og havde nu været borte i elleve år. (8/9–73).

Enkers skæbne

Trods de mange svangerskaber er der jævnlig vidnesbyrd om, at kvinder levede længere end deres mænd. Lidt har man vel lov at undre sig over, at en udslidt enke med mange børn kunne være en attraktiv partner for en travlt optaget borger; men forbavselsen bør rimeligere gå på, at så mange børnerige enker klarede tilværelsen uden nyt ægteskab. For nogle har livet været en daglig katastrofe, med sult, sygdom og mange dødsfald som de ubønhørlige vilkår.

Enkelte enker var naturligvis mere efterspurgt end andre. Fire uger før påske 1674 døde gæstgiveren Peder Henriksen under et ophold i København. Lisbeth, hans enke, måtte låne 15 sletdaler af Niels Koch for at få den døde transporteret hjem til Odense, og da pengene ikke straks blev betalt, rejste Niels i maj sag ved bytinget. Ikke til en »Lisbeth Peder Henriksens«, for hendes lovformelige navn var nu Lisbeth Morten Møllers. Morten – hendes nye ægtefælle – stod som ansvarlig for gælden, men var »en militær Person under Fanen på March till Rendezvous-pladsen«, og konens fuldmægtige måtte henvise kreditor til at rette gældsstævningen til den militære ret. Fra gæstgiverens død ca. 22. marts og indtil Kochs gældsstævning var der gået knap to måneder (18/5–74).

Forelskelsen mellem Morten, som var løjtnant, og gæstgiverenken har øjensynlig været stor; året efter berettes det om

Lisbeth, at hun ikke kunne betale nogle nyopdukkede gældsposter, fordi hendes mand stod »under fanen ved militien uden Landet, og hun ikke heller var hjemme, mens af landet hos ham« (4/10–75).

Også enken efter salig Frederik Nielsen i Nørregade havde hurtigt indladt sig i nyt forhold. I 1675 stod hun tiltalt for 6 rigsdalers lejermaalsbøder med sin nye »trolovede fæstemand«, men forsøgte gennem sin fuldmægtige at slippe for betalingen. Manden var ikke stævnet, som hun mente, han burde, og fejl i formaliteterne var ofte en hindring for sagers videreførelse. Hun slap dog ikke for at betale sin bøde. Og de seks rigsdaler var bestemt ikke noget ringe beløb; 6 rigsdaler var den normale pris for en arbejdshest eller husleje i et lille hus et helt år. (4/10–75).

Købmanden Jørgen Hansen i Nedergade (på det østlige hjørne af Påskestræde) er et godt eksempel på, at en borger kunne glæde sig over at blive ægtemand nr. 2, når enken blot var velhavende. Vistnok i 1673 – en snes år før Jørgen døde – fik han af tidligere omtalte kontrafejer (portrætmaler) Jokum Madsen malet det epitafium, der er kendt fra Vor Frue Kirke. På billedet kigger ikke blot han selv, hans alvorligt udseende hustru og ti børn ned på beskueren, men også hustruens nylig afdøde første mand og vistnok dennes tidligere kone (se artiklen i Fynske Arbøger 1999, s. 33).

Ægteskabet var i 1600-årene en kædedans; en ældre mand fik sig en ung kone, der overlevede ham og fik sig en yngre mand, der overlevede hende og tog sig en yngre kone osv. – Kampen for tilværelsen skulle fortsættes, børnene bringes i vej, husholdningen klares, en virksomhed videreføres.

Under de rigtige omstændigheder kunne processen betyde akkumuleret velstand. Jørgen Hansen havde været bager, men endte som en af Odenses største handelsmænd og skatteydere.